

MAREK ŻYROMSKI

MOŻLIWOŚCI BADAŃ PORÓWNAWCZYCH NAD RUCHLIWOŚCIĄ SPOŁECZNĄ

Koncepcja ruchliwości społecznej, już od chwili swego powstania, została ściśle powiązana z analizą społeczeństw przemysłowych. Badacze zachodni, a zwłaszcza amerykańscy, uznali ten rodzaj ruchliwości za immanentną cechę społeczeństw wysoko rozwiniętych. W związku z tym wprowadzono kategorie, które charakteryzują ruchliwość takich właśnie społeczeństw. Celem niniejszego artykułu jest próba wykazania przydatności poszczególnych kategorii dla analizy społeczeństw historycznie istniejących, znajdujących się przed etapem rewolucji przemysłowej.

Dla zagadnień ruchliwości społecznej ciągle aktualne są ustalenia Pitirima Sorokina¹. Twierdzi się nawet, iż teoretyczna refleksja nad tymi problemami niewiele posunęła się od roku 1927, kiedy to po raz pierwszy ukazała się praca Sorokina². Zdefiniował on ruchliwość społeczną jako „fenomen przesuwania się jednostek w obrębie przestrzeni społecznej”³, wyróżniając jednocześnie dwa podstawowe jej rodzaje:

1) ruchliwość pozioma — przemieszczanie indywiduum z jednej grupy do drugiej, usytuowanej na tym samym poziomie, lub też zmiana miejsca pobytu czy pracy;

2) ruchliwość pionowa — przejście jednostki z jednej warstwy społecznej do drugiej:

s) wstępowanie (social climbing) — awans społeczny,

b) zstępowanie (social sinking) — degradacja społeczna⁴.

Pomimo iż wielu późniejszych badaczy często odwoływało się do tego schematu Sorokina, to jednak w swoich analizach empirycznych wielokrotnie zawężali pojęcia ruchliwości społecznej. Najczęściej utożsamiali

¹ P. A. Sorokin, *Social and Cultural Mobility*, The Free Press of Glencoe 1959.

² D. J. Treitman, *Problems of Concept and Measurement in the Comparative Study of Occupational Mobility*, w: *Social Mobility in the Comparative Perspective*, pod red. W. Wesołowskiego, K. Słomczyńskiego, B. Macha, Wrocław—Warszawa—Kraków 1978, s. 37.

³ P. A. Sorokin, *Social*, s. 3.

⁴ Ibidem, s. 133.

ją jedynie z awansem społecznym (punkt 2a)⁵. Wynika to niewątpliwie z przyjęcia, niejednokrotnie *a priori*, założenia o istnieniu dużych szans awansu w społeczeństwach uprzemysłowionych (zwłaszcza amerykańskim). Kolejna istotna uwaga Sorokina dotyczy rozróżnienia ruchliwości indywidualnej i grupowej. Według niego mamy do czynienia z „infiltracją indywidualów z warstwy niższej do wyższej lub ze stworzeniem nowej grupy, która wchodzi do warstwy wyższej”⁶. Rozróżnienie to zostało wprawdzie zaakceptowane przez badaczy⁷, jednak w analizach społeczeństw zachodnich pomija się aspekt grupowy. Bada się z reguły jedynie awans czy degradację mężczyzn, nie uwzględniając ruchliwości kobiet, rodzin czy innych grup społecznych. Przykład grupowej mobilności wertykalnej stanowią rewolucje, „kiedy to zorganizowana grupa zastępuje inną na szczycie piramidy społecznej”⁸. Wpływ rewolucji na ruchliwość społeczną rozpatrywał Stanisław Ossowski⁹, wskazując na istnienie nowych kryteriów selekcji, a mianowicie udziału w ruchu rewolucyjnym. Jako przyczynę ruchliwości wymienia też „masową śmierć wskutek wojny (szczególnie wojny domowej) lub masową emigrację pewnych grup ludności”¹⁰.

Niezwykle istotny jest postulat powiązania ruchliwości z problematyką stratyfikacji społecznej, przy czym rozróżnia się ruchliwość ekonomiczną, polityczną i zawodową. Uczeni zachodni utożsamili ruchliwość społeczną jedynie z ruchliwością zawodową. Lipset i Bendix uwzględnili tylko dychotomiczny podział na pracowników fizycznych i umysłowych; uwagi o strukturze społecznej, które powinny stanowić punkt wyjścia każdej analizy ruchliwości społecznej, zostały przez nich umieszczone dopiero w ostatnim (dziesiątym) rozdziale pracy. Socjologowie polscy, Bogdan Mach i Włodzimierz Wesołowski, poświęcili całą książkę rozpatrzeniu relacji pomiędzy ruchliwością a strukturą społeczną¹¹. Badania nad ruchliwością społeczną należy, ich zdaniem, odnieść do „ogólnej teorii struktury społecznej”¹². Nie można ograniczać się jedynie do analizowania ruchliwości zawodowej, ale trzeba uwzględniać szereg tzw. zmiennych stratyfikacyjnych, jak: zawód, stanowisko, władza, bogactwo, dochód, prestiż, wykształcenie itd. Sami autorzy, zgodnie z przyjętą teorią

⁵ Np. S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość społeczna w społeczeństwie przemysłowym*, Warszawa 1964, s. 23; K. Svalastoga, *Prestige, Class and Mobility*, Copenhagen 1959, s. 285.

⁶ P. A. Sorokin, *Social*, s. 133-4.

⁷ Np. S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość*, s. 27.

⁸ S. Andreski, *Elements of Comparative Sociology*, London 1964, s. 239.

⁹ S. Ossowski, *Ruchliwość społeczna jako wynik rewolucji społecznej*, w: *Dzieła*, t. V, Warszawa 1968, ss. 267-272.

¹⁰ *Ibidem*, s. 268.

¹¹ B. W. Mach, W. Wesołowski, *Ruchliwość a teoria struktury społecznej*, Warszawa 1982.

¹² *Ibidem*, s. 29.

społeczeństwa globalnego, za podstawową uważają „mobilność pomiędzy elementami struktury klasowo-warstwowej”¹³. Ruchliwość społeczna odbywa się poprzez szereg tzw. kanałów, ściśle związanych ze strukturą danego społeczeństwa. Wymienia się wśród nich armię, kościół, szkołę oraz organizacje polityczne, ekonomiczne i zawodowe¹⁴. Kanały te pełnią funkcję sita, selekcjonując jednostki, które uzyskują możliwość wspięcia się do warstw wyższych. Zdaniem Sorokina selekcja posuwa się tak daleko, iż klasy wyższe składają się z jednostek zdrowszych, lepiej zbudowanych i bardziej inteligentnych niż reszta społeczeństwa¹⁵. Jednym z najważniejszych kanałów mobilności zawsze była armia. Jak pisze Sorokin, dzięki armii uzyskało swoją pozycję 36 spośród 92 cesarzy rzymskich i co najmniej 12 z 65 władców Bizancjum¹⁶. Działania wojenne stanowią test dla talentu nisko urodzonych żołnierzy, którzy mogą zastąpić poległych oficerów, wywodzących się z reguły z klas wyższych. Wojna przyczynia się więc do wzrostu mobilności¹⁷. Relacjom wojska i wojen ze strukturą społeczną poświęcił dużo uwagi Stanisław Andrzejewski¹⁸. Szczególnie wojny zakończone podbojem powodują duże przesunięcia międzywarstwowe¹⁹.

Sorokin wprowadził również szereg wskaźników ruchliwości społecznej:

1. Intensywność pionowej ruchliwości społecznej (inaczej pionowy dystans społeczny), wyznaczony przez liczbę warstw (ekonomicznych, politycznych czy zawodowych), które przeszła jednostka w danym okresie. Lipset i Bendix określają to jako stopień ruchliwości, tj. „odległość” na drabinie hierarchii zawodowej między pierwszym a obecnym zajęciem²⁰.

2. Powszechność (generality) pionowej ruchliwości społecznej — liczba osób, które zmieniły swoją pozycję społeczną w danym okresie. Może być ona ujmowana albo absolutnie, albo względnie, biorąc pod uwagę proporcję takich osób w stosunku do całości populacji²¹. Poprzez połączenie danych o intensywności i powszechności względnej uzyskuje się sumaryczny indeks ruchliwości pionowej. Aron rozróżnia ruchliwość pionową brutto i netto. Brutto polega na bezpośrednim porównaniu pozycji ojców i synów, a netto „otrzymuje się przez odjęcie od ruchliwości pionowej brutto ruchliwości będącej następstwem zmian podziału zawo-

¹³ Ibidem, s. 156.

¹⁴ P. A. Sorokin, *Social*, s. 164.

¹⁵ Ibidem, s. 250 i n.

¹⁶ Ibidem, s. 165.

¹⁷ Ibidem, s. 144.

¹⁸ S. Andrzejewski, *Military Organization and Society*, London 1954.

¹⁹ S. Andreski, *Elements*, s. 123.

²⁰ S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość*, s. 213.

²¹ P. A. Sorokin, *Social*, s. 137.

dowego"²². Svalastoga wyróżnia, dla potrzeb badań empirycznych, szereg rodzajów mobilności:

- aktualną — doświadczaną w wyniku badań empirycznych,
- maksymalną — największą spodziewaną ruchliwość — „stopień ruchliwości, który miałyby miejsce, gdyby istniały w społeczeństwie idealnie równe szanse awansu, bez względu na pochodzenie społeczne”²³.
- optymalną — zapewniającą rozkład jednostek odpowiadający społecznej podaży uzdolnień; kategoria ta jest, zdaniem Svalastogi, najtrudniejsza do określenia.

Badając pionową ruchliwość społeczną wprowadza się często metaforę drabiny społecznej, po szczeblach której jednostki czy grupy posuwają się w górę lub w dół. Dla ułatwienia statystycznego opracowania wyników przyjmuje się, iż wszystkie „odstępny” między warstwami (czy też zawodami) są identyczne tak jak w drabinie. Niewiele ma to, rzecz jasna, wspólnego z rzeczywistością²⁴. Już Ossowski zwrócił uwagę na fakt, iż na charakter stratyfikacji i ruchliwości społecznej wpływa „stopień ostrości i stopień przenikliwości granic pomiędzy warstwami”²⁵.

Ruchliwość pionową można rozpatrywać w aspekcie kariery indywidualnej (ruchliwość wewnątrzpokoleniowa), jak też w formie ruchliwości międzypokoleniowej. W wypadku ruchliwości wewnątrzpokoleniowej należy uwzględnić takie kwestie jak:

1) stosunek między punktem wyjścia w karierze osobistej a punktem w momencie przeprowadzania analizy,

2) zależność między odziedziczoną pozycją (lub wyjściową) a sposobami osiągnięcia awansu społecznego²⁶.

Czynniki sprzyjające lub też nie sprzyjające awansowi mają często tendencję do kumulowania się. „Istnieje pewna analogia między akumulacją korzyści u samego szczytu a błędnym kołem ubóstwa u samego dołu”²⁷. Początkowe stanowiska w karierze posiadają niejednokrotnie wartość predykcyjną, niejako „przepowiadając” dalszą karierę²⁸. Dużą rolę w ruchliwości odgrywają też motywacje: „jeśli ruchliwość w ogóle ma mieć miejsce, to jednostki muszą ubiegać się o wyższe pozycje”²⁹. Poparcie rodziny czy wręcz odziedziczona pozycja społeczna (inherited status) mają niejednokrotnie zasadnicze znaczenie dla losów jednostki. Jak wskazuje Mills, na podstawie analizy społeczeństwa amerykańskie-

²² R. Aron, *Główne klasy i ruchliwość społeczna*, w: S. L. Andrzejewski, J. Ostaszewski, *Uwarstwienie a rozwój społeczny. Wybór pism*, Londyn 1964, s. 238.

²³ K. Svalastoga, *Prestige*, s. 286.

²⁴ Wskazują na to B. Mach, W. Wesołowski, *Ruchliwość*, s. 31.

²⁵ S. Ossowski, *O strukturze społecznej*, Warszawa 1982, s. 36.

²⁶ S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość*, s. 28-9.

²⁷ C. W. Mills, *Elita władzy*, Warszawa 1961, s. 147.

²⁸ S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość*, s. 241.

²⁹ Ibidem, s. 89.

go, jedynie 9% bogaczy pochodzi z klas niższych, a nikt nie dostał się do grona posiadaczy fortun wyłącznie przez oszczędzanie³⁰. Większość przedstawicieli elity władzy doszła do swojej pozycji dzięki korzystnym układom rodzinnym (*prosperous family circumstances*)³¹. Wbrew sądom o dużej ruchliwości w społeczeństwie amerykańskim, Mills twierdził, iż elita w tym kraju jest bardziej wysublimowana niż „jakakolwiek mała grupa ludzi w historii”³². Ruchliwość międzypokoleniową bada się z reguły uwzględniając jedynie dwie generacje. Nie zawsze jest to korzystne, gdyż dla przykładu — jak piszą Lipset i Bendix — w Stanach Zjednoczonych typowa historia rodzinnego przedsiębiorstwa, to trzy pokolenia³³. Konieczne jest wzięcie pod uwagę wieku porównywanych, aby — w miarę możliwości — analiza została przeprowadzona w podobnej fazie kariery ojca i syna. Mills postulował dla przykładu badanie zawodów ojców w chwili, gdy ich synowie kończyli szkołę³⁴. Svalastoga proponował dwustopniowe ujęcie danych dotyczących ruchliwości międzypokoleniowej:

- 1) kariery zawodowej respondentą i jego ojca,
- 2) zawodów żony, teścia i dziadka ze strony ojca³⁵.

Uczeni zgodni są co do tego, iż ruchliwość społeczna występuje w każdym społeczeństwie³⁶. Zdaniem Lipseta i Bendixa przyczynami tego są zmiany w zapotrzebowaniu na dany rodzaj umiejętności i społecznej podaży uzdolnień³⁷.

Wielu badaczy ograniczyło opinie o wysokim stopniu ruchliwości pionowej do czasów współczesnych, na przykład Daniel Bell uznał ją za *signum specificum* społeczeństwa amerykańskiego jako „mass society”³⁸. Jednak „teza, iż wysoka wertykalna mobilność społeczna stanowi monopol cywilizacji zachodniej jest równie błędna jak rozpowszechniona”³⁹. Andrzejewski podaje przykład cesarstwa ottomańskiego, w którym stanowisko wielkiego wezyra regularnie obsadzały osoby wywodzące się z nizin społecznych. W latach 1453 - 1625 z 48 wielkich wezy-

³⁰ C. W. Mills, *Elita*, s. 139, 146.

³¹ C. W. Mills, *The American Power Elite: A Collective Portrait*, w: *Power, Politics and People*, New York 1963, s. 198.

³² C. W. Mills, *The Structure of Power in American Society*, w: *Political Sociology*, pod red. A. Pizzorno, Penguin Books 1971, s. 125 — oryginalnie publikowane w *British Journal of Sociology* 1958, vol. 9, No 1, ss. 29-41.

³³ S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość*, s. 153.

³⁴ C. W. Mills, *The American Power Elite*, s. 200.

³⁵ K. Svalastoga, *Prestige*, s. 25.

³⁶ Ibidem, s. 356; P. A. Sorokin, *Ogólne przyczyny mobilności pionowej*, w: *Wybór tekstów z socjologii stosunków politycznych*, Warszawa 1960, t. I, s. 130.

³⁷ S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość*, s. 24 - 25.

³⁸ D. Bell, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, The Free Press of Glencoe 1960, s. 22.

³⁹ S. Andreski, *Elements*, s. 237.

rów aż 88% wywodziło się z ludów podbitych⁴⁰. Zdaniem Wittfogela kilkanaście procent wysokich urzędników cesarskich Chin (pochodziło z ludu, a za rządów dynastii Ming, której założyciel sam był skromnego pochodzenia, odsetek wynosił już 23%⁴¹. Z kolei w starożytnym Rzymie, jak wskazywał Sorokin, „okres od końca Republiki do III wieku naszej ery był w ogólności czasem intensywnej mobilności. Prądy pionowe szły od samego dna rzymskiego społeczeństwa (niewolnicy) do jego szczytu (najwyższe pozycje a nawet cesarze)”⁴². Jedną z najważniejszych przyczyn ruchliwości pionowej w społeczeństwach preindustrialnych jest niewątpliwie niezdolność wyższych warstw społecznych do utrzymania władzy przez dłuższy czas w swoim ręku. Spośród 1547 szwedzkich rodzin szlacheckich, zarejestrowanych w roku 1626, tylko dwie trwały przez 9 generacji w linii męskiej⁴³. W XIV-wiecznej Francji, w ciągu stulecia wymierało przypuszczalnie aż około 50% rodów arystokratycznych, a przeciętny okres istnienia rodziny to 3 - 6 pokoleń⁴⁴. Podobną sytuację zaobserwował Sorokin w odniesieniu do starożytnego Rzymu. „Spośród patrycjusza rzymskich (górną klasę społeczną) tylko 15 rodzin przeżyło czasy Cezara”⁴⁵.

Jak widać z tych kilku uwag socjologowie starają się poddawać naukowej refleksji również społeczeństwa istniejące w różnych epokach historycznych. Jednak wypowiedane zdania mają z reguły charakter wyrywkowy, nie są oparte na gruntownych badaniach. Na ten stan rzeczy składa się niewątpliwie kilka przyczyn. Chyba najpoważniejsza, to kwestia reprezentatywności materiału źródłowego. W przypadku społeczeństw współczesnych spotykamy sytuację odwrotną: nadmiar informacji zmusza do przeprowadzenia mniej lub bardziej ostrej selekcji, czasem — w wypadku najwyższych warstw społecznych — badania utrudnia niedostępność źródeł. Natomiast analizując społeczeństwa czasów minionych nie ma nadmiaru danych czy też ich niedostępności. Podstawową trudność stanowi niedokładność lub często brak informacji. Badaniem osób — ich pochodzenia, kariery i wzajemnych stosunków — zajmuje się prozopografia, gałąź wiedzy historycznej szczególnie szybko rozwijająca się od lat siedemdziesiątych XX wieku. Podstawowy wniosek wypływający z prac prozopograficznych, to fakt wprost proporcjonalnej zależności po-

⁴⁰ S. Andrzejewski, *Władza, stratyfikacja a postęp społeczny*, w: S. L. Andrzejewski, J. Ostaszewski, *Uwarstwienie*, s. 155.

⁴¹ K. A. Wittfogel, *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power*, New Haven: Yale University Press 1957, s. 351.

⁴² P. A. Sorokin, *Social*, s. 148.

⁴³ B. Barber, *Social Stratification*, New York 1997, s. 425 — cyt. według S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość*, s. 92 - 93.

⁴⁴ B. W. Tuchman, *A Distant Mirror. The Calamitous 14th Century*, London 1979, s. 18.

⁴⁵ P. A. Sorokin, *Ogólne przyczyny*, s. 131.

między statusem danej grupy w społeczeństwie a reprezentatywnością materiału źródłowego. W źródłach uwidocznione są najczęściej dane dotyczące przedstawicieli najwyższych klas społecznych. Na przykład w wypadku cesarstwa rzymskiego posiadamy wystarczającą ilość informacji jedynie o członkach stanu senatorskiego i ekwickiego, a dla społeczeństw feudalnych o arystokracji, szlachcie, części duchowieństwa (biskupi, opaci bogatszych klasztorów) i zamożnym mieszczaństwie (patrycjat). Jedynie więc część danego społeczeństwa może być poddana analizom o charakterze socjologicznym. Najwyższe klasy społeczne były wprawdzie zawsze bardzo nieliczne, np. arystokrację francuską wieku XIV oblicza się na 1% ludności⁴⁶, to jednak ich działalność miała kluczowe znaczenie dla społeczeństwa jako całości. Prace prozopograficzne ujmują materiał z czysto historycznego punktu widzenia, a więc rzetelnie analizują źródła i starają się możliwie wiernie odtworzyć obraz wyższych klas społecznych. Zebrany materiał historyczny jest najczęściej wykorzystywany dla przedstawienia dziejów poszczególnych rodzin lub nawet pojedynczych osób⁴⁷. Tak przygotowany materiał powinien natomiast stanowić punkt wyjścia dla historyczno-socjologicznych badań porównawczych. Pomimo iż na przydatność takiego podejścia wskazał już 20 lat temu S. Andrzejewski⁴⁸, prace te są do dziś dnia rzadkością.

Szereg kategorii, wypracowanych dla zaanalizowania ruchliwości społeczeństw przemysłowych, może być przydatnym również i dla badania społeczeństw czasów wcześniejszych. I tak, pomimo niejednokrotnie stanowczego charakteru dawniejszych społeczeństw, były one dalekie od kastowości. Osoby przemieszczały się w społeczeństwach, uwzględniając zarówno aspekt pionowy, jak i poziomy. Nie należy sądzić, iż ludzie w społeczeństwach preindustrialnych zasklepiali się w ramach swojej wsi czy miasta. Przykład rzemieślników wędrujących celem zdobycia niezbędnego doświadczenia nie jest bynajmniej odosobniony. „Na początku XV wieku znajdujemy Margery Kempe, ekstatyczną mieszkankę z Lynn (Anglia), w Asyżu, Rzymie, Compostelli, Wenecji, Gdańsku, Aachen, nad rzeką Jordan i na brzegach Norwegii”⁴⁹. Obok ruchliwości indywidualnej istniała też i grupowa. Przykładem może być awans stanu duchow-

⁴⁶ B. W. Tuchman, *A Distant Mirror*, s. 17.

⁴⁷ Prace dostępne w języku polskim to dla przykładu: J. Piętka, *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975; E. Opaliński, *Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III*, Poznań 1931; M. Tarczyński, *Generalicja powstania listopadowego*, Warszawa 1980; A. Gąsiorowski, *Rotacja elity władzy w średniowieczu*, w: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. I, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1981, ss. 264-290.

⁴⁸ S. Andreski, *Elements of Comparative Sociology*, London 1964.

⁴⁹ R. Brentano, *Western Civilization: the Middle Ages*, w: *Propaganda and Communication in World History*, pod red. Harolda D. Lasswella, Daniela Lernerera and Hansa Speiera, University Press of Hawaii Honolulu, vol. I, 1979, s. 555.

nego w średniowieczu. Postulat powiązania ruchliwości z teorią struktury społecznej może również znaleźć pełne zastosowanie. Jako podstawową uznać niewątpliwie należy ruchliwość w ramach układu klasowo-warstwowego społeczeństwa. Zaznaczyć jednak należy, iż — jak już wskazano — materiał źródłowy jest reprezentatywny praktycznie jedynie dla klasy najwyższej (właścicieli niewolników czy feudałów) i dlatego zasadnicze znaczenie posiada ruchliwość w aspekcie struktury warstwowej. O wiele rzadszym zjawiskiem był dostęp nowych osób do najwyższej klasy społeczeństwa, niż przesuwanie się jednostek w ramach tej klasy, między poszczególnymi jej warstwami. Uwzględnić należy szereg zmiennych stratyfikacyjnych. Rzecz jasna, iż zawód nie posiadał kiedyś tak dużego znaczenia, jak obecnie. Podstawowymi wyznacznikami pozycji społecznej były:

- majątek, np. wejście do najwyższej klasy społeczeństwa rzymskiego ograniczono niezwykle wysokim cenzusem majątkowym,
- władza, zarówno bezpośrednia możliwość realizowania swej woli (monarchie absolutne), „reprezentowanie” najwyższej władzy monarchy (urzędnicy w cesarstwie rzymskim) jak i pozycja oparta na autorytecie w społeczeństwie demokratycznym (starożytne Ateny, włoskie republiki),
- prestiż,
- wykształcenie, np. przydatność, a co za tym idzie duże znaczenie stanu duchownego w średniowieczu, właśnie z uwagi na wykształcenie.

Rolę poszczególnych zmiennych stratyfikacyjnych dla pozycji jednostki należy rozpatrywać niewątpliwie oddzielnie dla każdego społeczeństwa. W wypadku społeczeństw preindustrialnych można sfalsyfikować tezę Lipseta i Bendixa (dotyczącą czasów współczesnych), iż „zarówno jednostki, jak i grupy rzadko zajmują pozycję o takim samym prestiżu we wszystkich hierarchiach, do których należą”⁵⁰. Członkowie najwyższych klas społecznych dysponowali zarówno znacznym majątkiem, jak i władzą, szacunkiem w społeczeństwie, a niejednokrotnie byli też bardzo wykształceni. Mamy więc do czynienia z unifikacją zmiennych stratyfikacyjnych w dawniej istniejących społeczeństwach.

Podobnie jak dla społeczeństw współczesnych badać można kanały mobilności. Armia zawsze stanowiła szansę awansu i dojścia do władzy. Drogę tę potrafili wykorzystać towarzysze walk Aleksandra Macedońskiego zakładając własne dynastie, jak też wodzowie rzymscy (Sulla, Cezar, August) czy kondotierzy włoscy np. Sforzowie. Wskaźniki ruchliwości społecznej są trudniejsze do zastosowania przy analizie wcześniejszych społeczeństw z uwagi na niekompletność danych. Niemniej intensywność pionowej ruchliwości społecznej może zostać zbadana na podstawie karier poszczególnych jednostek, których przebiegi stosunkowo często zachowały się w źródłach. Natomiast nie można przetransponować

⁵⁰ S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość*, s. 318.

na grunt społeczeństw preindustrialnych takich wskaźników, jak ruchliwość brutto/netto czy maksymalna lub optymalna mobilność. Są one zbyt silnie powiązane z układem zawodowym współczesnych społeczeństw. Natomiast rozróżnienie ruchliwości wewnątrz-międzypokoleniowej powinno odgrywać bardzo ważną rolę w badaniach. Materiał źródłowy, zachowany do naszych czasów, uwypukla karierę jednostki, piastowane stanowiska (ruchliwość wewnątrzpokoleniowa). Z drugiej strony właśnie w wypadku społeczeństw stanowych dominujące znaczenie dla statusu jednostki posiadała odziedziczona pozycja. Osoba „bez przodków” była od początku upośledzona, mówiło się o niej pogardliwie: „nowy” (*homo novus*). Bardzo istotne więc jest badanie losów poszczególnych rodów i ich stopniowego awansu (ruchliwość międzypokoleniowa). Struktura społeczna była kiedyś o wiele bardziej stabilna, niż w wypadku heterogenicznych społeczeństw współczesnych, rodzina utrzymywała się więc na szczycie drabiny społecznej przez szereg pokoleń aż do wymarcia, często gwałtownego (liczne wojny, niełaska władców, zarazy).

Te, z konieczności skrótowe uwagi wykazały chyba przydatność niektórych kategorii dotyczących ruchliwości społeczeństw współczesnych również do analizy społeczeństw wcześniejszych. Nie wszystkie z nich mogą być zastosowane, nie można też wprowadzić na szeroką skalę metod statystycznych, gdyż materiał historyczny jest nie jednokrotnie zbyt szczupły. Niemniej badania nad ruchliwością stanowią niezwykle istotny etap dla poznania struktury i dynamiki społeczeństw, nie tylko nam współczesnych społeczeństw industrialnych i postindustrialnych.

A QUESTION OF COMPARATIVE RESEARCH ON SOCIAL MOBILITY

S u m m a r y

The task of the article is a presentation of possibilities, of comparative research of social mobility. Categories of social mobility were introduced for the analysis of modern industrial societies. But the discussed phenomenon was also observed in the pre-industrial societies. Presentation of the basic categories of social mobility is the departure point for the discussion in the article. Presentation basic literature of the subject dated back to the pre-war Pitrim Sorokin works ought to indicate shortcomings of various handling of social mobility. The researchers too often identify it merely with the social advancement discussed only in categories of profession, omitting the group aspect of the phenomenon, not referring their analyses to the theory of society as a whole. The article discusses a number of indices of social mobility. Various examples of social mobility observed in the old societies are also quoted. It can prove the weight of that research, rarely taken up in sociology, concentrating itself on modern times. A sociological reflection on older societies has to consider a different conditioning.

A problem can be posed by representativeness of samples, the information retained concerns mostly the upper classes. Not all the categories of social mobility can be accounted for the analysis of the pre-industrial societies. Nevertheless, the basic questions are still applicable: relating mobility to the theory of social structure, considering a number of stratificational variables, mobility channels, differentiation between inter and intragenerational mobility. The research on mobility in older societies allows to learn their structure and dynamics and to introduce new solutions to the sociological theory of stratification and social mobility.